

מכתלי בית הדין

תשובות אקטואליות
בענייני חושן משפט
על הפרשה

גיליון ש"ס, פר' ראה תשפ"ו

משולחנו של הגאון
רבי מנחם מנדל
פומרנץ שליט"א
ריש מתיבתא 'עוז והדר'

ביטול מקח לאחר שימוש בהגדה בליל הסדר

במום שהיה אפשר לעמוד עליו מיד, כגון דבר שניתן לנסותו או לטעמו, והלוקח נמנע מלבדוק, בעוד שהמוכר מכר את החפץ בסתם ולא הסתיר דבר. במקרה כזה אין הלוקח יכול לחזור בו לאחר מכן.

שורש דין זה בדברי המגיד משנה (מכירה פרק טו הלכה ג), שאחר שהביא את דברי רב האי גאון הביא בשם י"ש מי שכתב, שכל דבר שהיה ביד הלוקח להבחין בו מיד בשעת הקנייה, כגון דבר שניתן לבדוק, לנסותו או לטעמו, ולא הקפיד לעשות כן, והמוכר מכר לו בסתם, שוב אינו יכול לחזור בו בטענת מום שנתגלה לאחר מכן. דבריו הובאו בבית יוסף (ח"מ סימן רלב).

וכן פסק הרדב"ז (ח"ג סימן תיז) במעשה שבא לפניו. ראובן מכר לשמעון בדים הנקראים 'קריזא"ש', ואמר לו שהם נמסרים לו 'קאב"ו איקול"ה', דהיינו 'ראש וסוף', כלשון הסוחרים, כלומר שהוא מוכרם כפי שהם. לאחר המכירה טען הקונה שחלק מן הבדים קצרים מן המידה המקובלת, ובחלקם יש ריח שמן, וטען שמדובר במום. המוכר השיב שהקונה ראה את כל הבדים אחד לאחד קודם הקנייה.

השיב הרדב"ז, שמאחר שמנהג אותו סוג בד הוא להיות באורך של כ"ב, כ"ג או כ"ד אמות, ולעיתים רחוקות אף כ"א אמות, הרי תנאי המכירה מועיל לקבל עליו את המידות הפחותות המצויות בשוק. אולם אם נמצאו בדים קצרים באופן חריג שאינו מצוי כלל באותו סוג בד, אין לומר שהקונה מחל על כך, אלא אם כן קיבל זאת עליו בפירוש. לפיכך, במקרה כזה חייב המוכר להשלים את החסר.

אולם ביחס לטענת ריח השמן שבבדים, פסק הרדב"ז שאף אם אכן מדובר במום, אין הקונה יכול לטעון עליו מאומה. הטעם לכך הוא, שכיון שראה את הבדים אחד לאחד קודם הקנייה, היה בידו להריחם ולברר אם יש בהם ריח שמן, ומאחר שלא עשה כן, הרי מחל על אותו מום. לדבריו, אין אומרים שמום מבטל את המקח אלא כאשר לא הייתה אפשרות

ולא מחה, הרי מחל על המום, כפי שמצינו בדיני אונאה (ח"מ סימן רכו ס"ז), שאם שהה בכדי שיראה לתגר או לקרובו שוב אינו יכול לתבוע את האונאה. שכן דין זה נאמר דווקא באונאה, שהטילו על הלוקח לשאול מידיו אחר הקניה לדעת שלא התאנה, אבל במקום שיש מום בגוף המקח, הרי זה 'מקח טעות' ואין כאן מקח כלל, וכל אימת שנתגלה המום, רשאי הלוקח להשיב את החפץ למוכר ולדרוש את ביטול המקח.

וכן נפסק להלכה (ח"מ סימן רלב סעיף ג), ועוד נפסק (סעיף ד) שאפילו אם מדובר במום קל ביותר, אין המוכר רשאי לומר ללוקח שישאיר את החפץ בידו ויקבל פיצוי כספי בגובה ירידת הערך. לפיכך, אפילו מכר לו כלי ששווי עשרה דינרים ונמצא בו מום שאינו מפחית מערכו אלא איסר אחד בלבד, רשאי הלוקח להחזיר את הכלי ולקבל את כל כספו בחזרה, ואינו חייב להסתפק בתשלום שווי הפגם. הטעם לכך הוא, שהלוקח יכול לומר: 'בחפץ שלם אני רוצה', ולא בחפץ פגום שערכו הושלם באמצעות תשלום כספי. נמצא אפוא, שהבחירה אם לקיים את המקח או לבטלו נתונה ביד הלוקח, ואין המוכר יכול לכפות עליו קבלת פיצוי כנגד הפחת שנגרם בערך החפץ. לפי זה, בנידון שלפנינו, אם אכן ייקבע שהחסרון שבהגדה נחשב מום המבטל את המקח, הרשות ביד דוד אהרן לבטל את המקח ולהחזיר את ההגדה, ואין בנימין יכול לטעון שסתפק בתשלום שווי הפגם בלבד.

כשיכול היה לבדוק ולא בדק

אולם יש לעיין בטענתו של בנימין, שהרי דוד אהרן יכול היה לעיין בהגדה בשעה שקיבלה לידי ולבדוק אם היא שלמה ותקינה, ומאחר שלא עשה כן, שמא נחשב כמי שמחל על כל מום שהיה יכול לגלותו.

הנה נפסק (שם סעיף ג), שאם ראה הלוקח את המום ולאחר מכן השתמש במקח, הרי זו מחילה ואינו יכול עוד לחזור בו. וכתב הסמ"ע (שם סק"י), שהוא הדין כאשר מדובר

בנימין, מלמד בתלמוד תורה, קיבל בפורים במסגרת משלוחי מנות מתלמידיו כמה עותקים של הגדת מאירת עיניים עם פירושים. את אחד העותקים מכר לדוד אהרן, ידידו. בליל הסדר השתמש דוד אהרן בהגדה במשך כל הסדר, ורק בסיומו, בעת אמירת 'שיר השירים', הבחין ששני עמודים חסרים בהגדה, באופן שאינו מאפשר לקרוא את כל נוסח 'שיר השירים'.

לאחר החג פנה דוד אהרן לבנימין ודרש לבטל את המקח ולקבל בחזרה את כספו. כשקיבל בנימין את ההגדה לידי, הבחין שהיא כבר אינה במצבה המקורי: על דפיה ניכרים כתמי יין, שיירי מצה וחסה וסימני שימוש רבים שנוצרו במהלך ליל הסדר.

בנימין טוען כי יש כמה צדדים לפוטרו מהשבת מלוא התמורה: ראשית, היה על דוד אהרן לבדוק את ההגדה בשעה שקיבלה, ומאחר שלא עשה כן והשתמש בה במשך כל ליל הסדר, יתכן שנחשב כמוחל על מומים שהיו בה. שנית, גם אם המקח בטל, הרי ההגדה הוחזרה לאחר שימוש ואינה עוד במצבה כפי שנמסרה. שלישית, הוא מבקש לדעת האם רשאי לנכות מסכום ההחזר את שווי ההנאה והשימוש שנהנה דוד אהרן מן ההגדה במשך ליל הסדר. ורביעית, אם אכן חייב הוא לקבל את ההגדה הפגומה בחזרה, האם רשאי הוא למסור לדוד אהרן עותק אחר ותקין של אותה הגדה המצוי ברשותו, או שחייב להשיב דווקא את המעות שקיבל עבור המקח.

תשובה

מום המבטל את המקח

כתבו הר"ף (בבא מציעא לו:) והרא"ש (בבא מציעא פ"ד סימן טו), בשם רב האי גאון שאדם שמכר לחבירו חפץ, ולאחר זמן התברר שיש בו מום שהיה קיים כבר בשעת המכירה, רשאי הלוקח להחזיר את החפץ למוכר ולבטל את המקח. ואין לומר בזה שכיון ששהה זמן מסוים

סבירה לעמוד עליו בשעת הקניין. אבל כאשר ניתן היה להבחין בו בנקל, והלוקח נמנע מלבדוק, נחשב הדבר כמחילה. הרדב"ז מוסיף, שכן עולה מדברי המגיד משנה בשם 'ש מי שכתב', שכל דבר שהיה ניתן לבדיקה מיידית, והלוקח לא טרח לבדוק, אינו יכול לחזור בו לאחר מכן. ובפרט בנידון שם, שריח השמן הוא דבר הניכר אף לאנשים שאינם מומחים, וכל שכן לסוחרים הבקאים בתחום. עוד כתב הרדב"ז, שאף אילו היה מקום

לפי שיטה זו, לכאורה יש מקום לומר שגם בנידון שלפנינו, כיון שהיה ביד דוד אהרן לעיין בהגדה בשעה שקיבלה, לדפדף בה ולבדוק שהיא שלמה ותקינה, ומאחר שלא עשה כן אלא השתמש בה במשך כל ליל הסדר ורק לאחר מכן גילה את החסרון, שוב אינו יכול לטעון טענת 'מקח טעות'

לומר שהמום מבטל רק חלק מן המקח ולא את כולו, אין הדבר מתקבל על הדעת. שכן ייתכן שכל המחיר שסיכם המוכר נקבע מתוך התחשבות בכך שבחלק מן הסחורה יש פגם מסוים, ואם נאפשר ללוקח להחזיק בכל הסחורה ולחזור בו רק ביחס לפרטים הפגומים, ייווצר פתח להערמה, שהלוקח יראה את המום וישתוק עד לאחר הקנייה. משום כך, כאשר היה ניתן לעמוד על המום בשעת המקח ולא נעשתה בדיקה, אין הלוקח חוזר בו כלל. ורק כאשר לא הייתה אפשרות להבחין במום, רשאי הוא לבטל את כל המקח. לפי שיטה זו, לכאורה יש מקום לומר שגם בנידון שלפנינו, כיון שהיה ביד דוד אהרן לעיין בהגדה בשעה שקיבלה, לדפדף בה ולבדוק שהיא שלמה ותקינה, ומאחר שלא עשה כן אלא השתמש בה במשך כל ליל הסדר ורק לאחר מכן גילה את החסרון, שוב אינו יכול לטעון טענת 'מקח טעות'.

האם העדר בדיקה נחשבת מחילה

אולם על עצם היסוד שכתבו המגיד משנה והרדב"ז, שכל שהיה ביד הלוקח לבדוק את המקח ולא בדקו, הרי זו מחילה, מצינו שחלקו כמה מן האחרונים.

המשנה למלך (מכירה פרק טו הלכה ג) הקשה על שיטה זו מן ההלכה עצמה. הרי מבואר ברמב"ם שם שאם ראה הלוקח את המום ולאחר מכן השתמש במקח, נחשב הדבר למחילה ואינו יכול לחזור בו. ומשמע להדיא, שאף אם כבר ראה את המום ושתק, עדיין אין זו מחילה גמורה עד שיעשה מעשה של שימוש במקח לאחר ידיעת המום. ואם כן, קל וחומר הוא, שכאשר כלל לא ראה את המום, אלא רק היה יכול לראותו אילו היה בודק, אין מקום לומר שנחשב כמוחל עליו. לדעת

המשנה למלך, עצם האפשרות לבדוק אינה יוצרת מחילה.

וכתב המשנה למלך (ס) שגם הפני משה (ח"ב סימן נה) הוכיח כי דעת הרמב"ם אינה כדברי יש מי שכתב שהביא המגיד משנה. וכבר קדם לו מהרשד"ם (חושן משפט סימן שפה) שכתב: 'זו סברת יחיד, כיון שלא מצינו חילוק זה בפוסקים המובהקים, וא"כ לא שייך לומר כאן קיים ל'.

בשו"ת שבות יעקב (ח"ג חו"מ סימן קסט) הביא

כי גם מהראנ"ח (ח"א סימן מ) מהרי"ט צהלון (סימן קה), רכה) כתבו כי עצם דברי רב האי גאון שהובאו להלכה ברי"ף ברא"ש וברמב"ם, מתבאר שלא כדעת יש מי שכתב.

דוקא מום שניתן לראות בשעת המקח

אך דעת השבות יעקב כי מאחר שהמגיד משנה הביא את דברי יש מי שכתב על דברי רב האי גאון, נראה שהדברים

עולים זה עם זה ואין כאן מחלוקת כלל, וכן מוכח בסמ"ע שהביא דברי המגיד משנה ולא כתב שהדבר שלא כדעת רוב הראשונים. ולכן כתב לפרש את דברי יש מי שכתב, שכל דבריו הם דוקא בשעת המכירה עצמה, שאם ניתן לברר אז ולבדוק שאין מום במקח, והלוקח לא טרח לברר, בוודאי מחל, אבל אחר גמר המקח שכבר אינו עוסק בעניין אין ראייה ממה שלא בדק שמחל על המום. וכ"כ בתרומת הכרי (סימן רלב).

וראה בגיליון רעק"א שציין על הסמ"ע (סימן רלב סק"י), את תשובת הבית מאיר (סימן ו) שהביא לדברי החולקים על המגיד משנה.

ובפתחי תשובה (סימן רלב סק"א) הביא מה שהקשה בנתיבות המשפט (שם סק"א) על הסמ"ע שהביא דברי המגיד משנה, וכתב לבאר דבריו שקודם השימוש מוטל על הקונה לעיין לראות בו מום, ובזה הוסיף המגיד משנה על מה שכתב הרמב"ם שאם ראה את המום והשתמש מחל, שאפילו לא

ראה, אלא כל שעומד להשתמש יש ללוקח לעיין לראות שאין מומים שניתן לראותם בקלות, ואם לא עיין, ראייה שמחל. וכתב בפתחי תשובה שאמנם בדברי הסמ"ע אפשר לבאר כך, אך המעיין בגוף דברי המגיד משנה יראה שאפילו באופן שלא השתמש כלל, מאחר שהיה יכול לבדוק אחרי שקנה ולא בדק אנו אומרים שמחל. וכתב שלכן העיקר שיש לבאר דברי המגיד משנה על הדרך שכתבו

השבות יעקב ותרומת הכרי. וכן פירש בגיליון אמרי ברוך (שם) על דברי הסמ"ע עיי"ש.

מקום שיש טורח בבדיקה

יסוד נוסף מצינו בדברי המהר"י אסאד (שו"ת מהר"י אסאד סימן רכג). הוא מביא מעשה שאירע עמו, שמכר נזמי זהב לצורף יהודי תמורת עשרים ושישה זהובים. משקלם של הנזמים היה ארבעה וחצי דוקטין, ובשעת המקח העיר הקונה שהוא חושש שמא יש בתוך חלל הנזמים חומר אחר הגורם להם להיות כבדים מן הרגיל. לפיכך ניסה לבדוק את הנזמים על ידי תחיבת מזלג קטן דרך הנקבים שבקצותיהם, והמזלג חדר פנימה עד למעלה ממחצית אורכם. לאחר בדיקה זו קיבל את הנזמים לרשותו.

כעבור עשרים וארבעה ימים חזר הקונה אל המוכר כשהנזמים בידו. לדבריו, מכר את הנזמים לסוחר כסף בעיר טרנוי, וכאשר הסוחר שבר אחד מהם התברר שבתוכו שובצה חתיכת נחושת חלולה לאורך כל הנזם. בעקבות זאת ביקש הקונה לבטל את המקח, או לכל הפחות לקבל החזר בגין האונאה שבמשקל הנחושת.

המהר"י אסאד דן תחילה בדברי המגיד משנה, שלפיהם כל שהיה ביד הלוקח לבדוק ולא בדק נחשב כמוחל. ולכאורה, בנידון זה יש מקום גדול יותר לומר כן, שהרי הקונה עצמו חשד כבר בשעת המקח שיש כאן רמאות, ואף החל בבדיקה, אלא שלא טרח להשלימה עד סופה. אילו היה ממשיך את הבדיקה עד קצה הנזם, היה מגלה מיד את הפגם. אם כן, לכאורה היה מקום לומר שאיבד את זכותו לחזור בו.

אולם לאחר אריכות דברים מחדש המהר"י אסאד, שאין להבין את דברי המגיד משנה כפשוטם. לדבריו, כל מה שנאמר שהעדר בדיקה נחשבת למחילה, אינו אלא במקום שהבדיקה קלה ופשוטה, וניתן להגיע באמצעותה לבידור גמור ומוחלט, ללא טורח וללא הוצאה כספית. אבל כאשר גם לאחר בדיקה רגילה לא ניתן לעמוד על הדבר בבידור גמור, או שהבידור כרוך בטורח מיוחד, בהוצאה או בהזדקקות לאנשים אחרים שיבחנו את הדבר, אין כל ראייה שמחל רק מפני שלא ערך בדיקה זו.

ואף שהרדב"ז ציין בדבריו אופנים שבהם היה אפשר לברר את הדין, אין הדבר דומה, שכן בירור הלכתי אצל תלמיד חכם אינו כרוך בטורח או בהוצאה, שהרי 'מה אני בחינם אף אתם בחינם'. אולם כל בירור המחייב השקעת מאמץ מיוחד או הוצאה כספית אינו בכלל דברי ה'ש מי שכתב' שהביא המגיד משנה.

המשך הדיון והיוצא להלכה נביא בע"ה ובס"ד בשבוע הבא.

